

جلوه‌گاه هنر ایرانی اسلامی

مسجد جامع تبریز یکی از بناهای تاریخی مهم کشور است که در کتاب‌های تاریخی از آن به‌عنوان «جامع کبیری» نیز نام برده شده است.

مسجد جامع تبریز یکی از بناهای تاریخی مهم کشور است که در کتاب‌های تاریخی از آن به‌عنوان «جامع کبیری» نیز نام برده شده است. این مسجد مربوط به دوره سلجوقیان تا دوره قاجار است و این اثر در ۱۵ دی ۱۳۱۰ با شماره ۱۷۱ به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

به گزارش ایکنای آذربایجان شرقی، مسجد جامع تبریز که به مسجد جمعه و جامع کبیری نیز شهرت یافته است، از جمله کهن‌ترین عمارات تاریخی این شهر محسوب می‌شود که طبق نوشته‌های مورخان و پیشینیان، از بدو احداث، به‌عنوان مسجد جامع این شهر مورد استفاده قرار گرفته است. طبق اسناد تاریخی موجود، مورخان و باستان‌شناسان، قدمت این بنا را به دوره حکومت پادشاهان سلجوقی (قرون پنجم تا ششم هجری) تخمین زده‌اند. متأسفانه به دلیل زمین‌لرزه‌ای که در سال ۱۱۹۳ هجری در تبریز به وقوع پیوست، قسمت‌هایی از این اثر تاریخی از جمله چندین طاق آن، دچار تخریب و آسیب دیدگی شد. البته مدت زمانی پس از زلزله و مصادف با دوران آغازین پادشاهی قاجار، فردی به نام حسینقلی خان دنبلی که از حاکمان وقت این دیار به‌شمار می‌آمد، این مسجد کهن را مورد ترمیم و بازسازی قرار داده و مسجد کنونی را احداث کرده است.

امروزه به دلیل فقدان ساختمان اولیه مسجد جامع تبریز و مستندات تاریخی، نمی‌توان تاریخ ساخت و نام بانی عمارت نخستین مسجد را تعیین کرد. در کتاب مرزبان‌نامه، از جوامع ساکن در تبریز (سال‌های ۶۰۷-۶۲۲ هجری قمری)، سخن به میان آمده و از مسجدی که توسط عبدالله بن عامری ساخته شده و متعلق به صدر اسلام است، نوشته‌هایی برجای مانده است. همچنین در سال ۱۰۸۷ هجری قمری، حاج طالب خان تبریزی که بانی مدرسه طالیبه این شهر محسوب می‌شود، در وقف‌نامه مربوط به مدرسه خود، این مسجد را مسجد جامع کبیر تبریز معرفی می‌کند. سید محمدرضا طباطبایی تبریزی، در کتابی به نام تاریخ اولاد الاطهار، بنای مسجد را بدون ارائه هیچ مدرک و سند متعلق به دوران صدر اسلام دانسته و عبدالله بن عامری را به‌عنوان بانی آن معرفی کرده است. پرواضح است که براساس نظریات ذکر شده، می‌توان ساختمان ابتدایی مسجد جامع تبریز را به دوران حکومت سلجوقیان نسبت داد که در مدت زمان‌های طولانی، به‌عنوان مکانی باشکوه و ارزشمند مورد استفاده قرار گرفته است. پس از تعمیرات در دوران قاجار، در عصر کنونی نیز اقداماتی برای تعمیر و بازسازی بخش‌های مختلف این عمارت زیبای تاریخی انجام شده است که می‌توان حاج محمدباقر کلکته را به‌عنوان بانی بخش اعظمی از این مرمت و بازسازی‌ها معرفی کرد. او کتابخانه و تالاری مطلوب و در شأن مطالعات علوم دینی برای استفاده از طلاب، احداث کرد. البته با توجه به تعمیرات و بازسازی‌هایی که در این مکان مقدس انجام شده، مسجد از شکل و ترکیبی تقریباً جدید و تازه برخوردار است. اما حضور طاق‌های بلند و آجرهای بسیار بزرگی که در ساخت آن استفاده شده و همچنین پایه‌های قطور مسجد، به وضوح نشان‌دهنده پیشینه طولانی و قدمت بسیار این عمارت ایران کهن خواهد بود.

همانگونه که در بخش تاریخچه مسجد بیان شد، نمی‌توان زمان دقیقی را برای احداث ساختمان اولیه این عمارات ارزشمند تاریخی بیان کرد، طبق مطالعات کارشناسان معماری و نوشته موجود از مورخین، به نظر می‌رسد که این مسجد در ابتدا نمازخانه‌ای به نام جامع تبریز بوده که در دوران مختلف و با همت و هنرمندی گذشتگان، تغییراتی جامع را به خود دیده است. اما در مورد معماری انجام شده در این بنای کهن، صحبت‌ها و نظرات کارشناسانه جالب و قابل توجهی مطرح شده است که در ادامه به آن‌ها خواهیم پرداخت. براساس اظهارات کارشناسان معماری، مسجد جامع تبریز در ابتدا به صورت مسجدی یک ایوانه احداث شده که به مرور زمان و با نظر و صلاحدید مسئولان آن دوره، به مسجدی دو ایوانه تغییر شکل داده است. بسیاری از باستان‌شناسان بر این باورند که سازندگان آن، سبک و اصول ساخت کاخ فیروزآباد را به‌عنوان الگوی احداث این مسجد در نظر گرفته و آن را بنا کرده‌اند.

امروزه آنچه در طرح و شکل بنای باقی‌مانده مسجد جامع تبریز مشاهده می‌شود، زمینی است مستطیل شکل که با مصالحی همچون آجر و گچ ساخته شده است. معماران این عمارت، ۲ در ورودی را برای آن تعبیه کرده که یکی در بخش شمال و دیگری در قسمت جنوبی بنا قرار دارد. ورودی واقع در شمال به طرف صحن و ورودی بخش جنوبی به سمت کوچه‌ی کنار مسجد باز می‌شود. البته باید توجه داشت که پس از داخل شدن به درب جنوبی، وارد الحاق مسجد شده و پس از آن می‌توان به درون بنا وارد شد. عمارت مسجد جامع از طولی حدود ۶۲ متر که از بخش جنوب به شمال ادامه یافته برخوردار است. بخش میانی آن نیز متشکل از طاقی رفیع و وسیع است که معمار و سازندگان آن، عرضی برابر با ۱۵ متر را برای این بخش در نظر گرفته‌اند. جالب است بدانید که طول مسجد نیز توسط دو جرز وسیع به دو قسمت مجزا تقسیم شده است. طراح این عمارت، یکی از قسمت‌ها

را با طولی برابر با ۲۸ متر و کم عرض تر از بخش دوم (بخش جنوبی) که از طولی برابر با ۳۲ متر برخوردار است، طراحی کرده است. در انتهای این قسمت از مسجد، محرابی ساده و بی تکلف که از سنگ مرمر سفید تشکیل شده است، بسیار چشم گیر و زیبا جلوه می کند. طراح هنرمند محراب مسجد جامع تبریز، همچون سبک معماری دوران صفویان، طرحی مارپیچ را برای تزئین این بخش از عمارت در نظر گرفته است که آمیزه ای از سادگی و هنر کم نظیر استادکاران ایران کهن به شمار می آید.

تنها در بخشی از محراب (بر فراز طاق محراب)، کتیبه ای با تزئینات گچبری به خط کوفی را مشاهده خواهید کرد. مستندات تاریخی نشان از قدمت این کتیبه در دوران فرمانروایی ایلخانان مغول دارد. در اکثر بناهایی که از حکومت ایلخانی بر جای مانده است، می توان تنوع جالبی از انواع سبک ساخت، مصالح کاربردی و اصول معماری در تزئینات انجام شده ی بخش های مختلف عمارت مورد نظر، مشاهده کرد. این در صورتی است که تزئینات گچبری، از جمله عوامل کاربردی برای زیباسازی بناها به شمار می آید که مختص یا وابسته به معماری و طراحی دوران ایلخانی است. با توجه به آثار باقی مانده از این دوران، می توان گچبری های نودرتوی سه بعدی را مشاهده کرد. هنری که تقریباً به مدت زمان ۳۰۰ سال مرسوم و رایج بوده است. در واقع می توان این دوران را اوج هنرمندی استادکاران در استفاده از هنر گچبری تزئینی، ایجاد کتیبه های حیرت انگیز و محراب های زیبا و چشم گیر در نظر گرفت. به گونه ای که طبق اظهارات کارشناسان معماری و باستان شناسان، به نظر می رسد تقریباً ۴۲ محراب از دوران ایلخانی باقی مانده اند که ۳۸ عدد آن ها به دلایل مختلف، در موزه های متعددی نگهداری می شوند. در مسجد جامع تبریز، می توان در بخش هایی همچون زیرزمین مسجد و نمازخانه ی قدیمی این بنای کهن، آثاری از گچبری رنگی بر محراب که متعلق به دوران سلجوقی و ایلخانی است، یافت. البته پس از زلزله سال ۱۱۹۳ به دلیل بازسازی و تعمیرات انجام شده در بخش های مختلف مسجد، گچبری محراب نمازخانه ی قدیمی را مستور کرده بودند. امروزه این محراب در شبستان اصلی مسجد قرار گرفته و خوشبختانه بازسازی آن نیز به اتمام رسیده است.